

RECENSIONER

Staden på vattnet. Stockholm 1252–2002. Kommittén för stockholmsforskning/Stockholmia förlag, Stockholm 2002. Del 1, 307 s. ill, del 2, 338 s. ill. CD. ISBN 91-7031-124-2.

Lars Ericson: *Stockholms historia under 750 år.* Historiska Media, Lund 2001. 415 s., ill. ISBN 91-89442-21-0.

I år firar Stockholm 750 år som stad och därmed har ett flertal böcker om dess historia producerats. Några av dem skall särskilt uppmärksammas här. I samband med detta jubileum har Kommittén för stockholmsforskning och Stads- och kommunhistoriska institutet vid Stockholms universitet gett ut ett praktfullt bokverk i två delar. Ambitionen har varit att samla den historievetenskapliga kunskapen om Stockholms historia från medeltiden fram till idag. Förarbeten har pågått sedan slutet av 1980-talet. Huvudredaktör för böckerna, och projektledare för de sju forskare som de senaste åren sammanfattat kunskapen om Stockholms historia, har föreståndaren för Stads- och kommunhistoriska institutet Lars Nilsson varit.

Utgångspunkt för arbetet är ett intresse för platsen Stockholm och tre perspektiv har varit särskilt vägledande: livsmiljön, drivkrafter i utvecklingen och Stockholm som en annorlunda stad. Dess historia har indelats i några stora epoker: medeltid, stormaktstid, stagnation, industrialism och postindustrialism. Bokverkets titel anspelar på vad Dunfin säger i Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige: ”Vi grågäss kallar den Staden som simmar på vattnet.” Och vattnet är kanske tydligare än något annat det som givit Stockholm dess identitet.

Första delen tar sin början med att medeltidshistorikern Göran Dahlbäck beskriver hur och varför Stockholm blir stad under tiden 1250–1560. Sommaren 1252 satte Birger Jarl sitt sigill på två dokument signerade ”Stokholm”. Arkeologisk forskning och Erikskrönikans berättelse om Birger Jarl som stadens grundläggare anses tillsammans visa det sannolika i att Stockholm blev stad vid 1200-talets mitt. Vid övergången från

medeltid till Vasatid var åtskilliga av stadens invånare invandrare och de språk som talades var främst svenska, finska och tyska. Dess styrelse bestod av borgmästare och rådmän som valdes till sina förtroendeuppdrag. Till stadsstyrelsens skyldigheter hörde att sköta stadens välgörenhetsinrättningar för fattiga och gamla likaväl som att ansvara för stadsbons yttre miljö.

I det påföljande avsnittet om huvudstaden i stormaktsväldet, tecknar historikern Robert Sandberg två tidsbilder. Den första, från 1500-talets slut, visar en liten stad, kringärdad av dåliga murar och föga imponerande. Den andra skildrar, ett sekel senare, Stockholm i full glans, förevisat i det stora verk, som regeringen uppdragit åt Erik Dahlbergh att utföra, då Sverige stod på höjdpunkten av sin expansion som stormakt. Huvudstad blev Stockholm egentligen först nu, då makt, kapital och kultur hade koncentrerats hit, på samma sätt som idag.

Krig och pest kom emellertid så småningom att kasta skuggor över staden och 1700-talet och det tidiga 1800-talet präglades av stagnation och tilltagande fattigdom. Historikern Eva Eggeby och ekonomhistorikern Klas Nyberg beskriver folkets villkor i staden under den här oroliga tiden. De nya manufakturerna ägnas ett stort avsnitt. Vid 1700-talets mitt var mer än var tionde stockholmare knuten till manufakturerna. Parallellt med den ekonomiska nedgången präglades Stockholm av ett praktfullt hovliv och ett kulturellt uppsving, där välbärgade grosshandlare gick på Operan och vanligt folk på kaffehus och krogar. Författarna understryker här kontinuiteten med att säga ”precis som tidigare och precis som nu”.

I verkets andra del ligger fokus på dem som botten arbetat i staden de senaste 150 åren. Lars Nilsson beskriver exempelvis vad det inneburit att vara stockholmare såväl under den elakartade influensaepidemins – spanska sjukan – härjningar, som vid tidpunkten då Rinkeby var nybyggt. Den genomsnittliga hushållsstorleken har alltid varit liten i Stockholm och idag bor mer än hälften av stadens invånare i bostadshushåll som endast består av en person. Det industriella Stockholms historia kan,

menar Nilsson, sammanfattas i fyra drag: många och välkända industrier har startat i Stockholm, en övergång har skett till mer förädlad och tekniskt avancerad tillverkning, utflyttning till förorter eller andra platser i landet har så småningom skett, varpå den industriella produktionen fått vika för kontor och bostäder.

Historikerna Ylva Waldermarsson och Kjell Östberg beskriver tillsammans hur kommunalpolitiken förändrats från 1800-talets mitt till idag. Avsnittets kronologiska startpunkt är 1862 års kommunallagar, där en dualism mellan kommunalt självstyre och statlig kontroll, som de menar präglade kommunalpolitikens utveckling, först uttrycktes. Som politisk huvudstad har Stockholm både påverkats av och påverkat politiken på ett alldeles särskilt sätt. Socialpolitiken är den sektor av kommunalpolitiken som kanske förändrats mest under perioden. Medborgarnas sociala och ekonomiska problem handhades under 1800-talet främst av filantropin medan det idag betraktas som en medborgerlig rättighet att få kommunal hjälp vid motsvarande problem. Det här avsnittet behandlar också hela den demokratiska utvecklingen under 1900-talet utifrån såväl politisk som personhistorisk synvinkel. Läsaren får exempelvis ta del av såväl Zäta Höglunds långa kommunalpolitiska bana som av att Stockholm 1958 med Inga Thorsson fick sitt första kvinnliga borgarråd.

Konstvetaren Thomas Hall beskriver i fyra huvudskeenden hur Stockholm planerat och byggt under tiden 1850 till 2002. Det första sträcker sig från 1800-talets mitt till 1940 och utmärks av stenstadens utbyggnad och fullbordan. Det andra skeendet utgörs av den stora förortsutbyggnaden under 1900-talet och bär rubriken Från Enskede till Skarpnäck. Den stora cityomvandlingen då det moderna city, med Sergels torg, Hötorgs-city och Sergelgatans höghus i betong tog form, visade hur nya arkitekturideal gjorde sig gällande under 1950- och 60-talen. Även tunnelbanebyggena kom att framtinga rivningar och nya regleringar av stadens centrala delar. Förtätning och postmodernism har kommit att prägla de senaste 27 årens postindustriella stadsbyggnad då exempelvis hamnområden blivit platsen för nya attraktiva bostäder och kontorsarbetsplatser.

Praktverket avslutas med ett mycket kort, reflekterande sammandrag över Stockholms historia från 1251 till 2002. I stället för konventionella hänvisningar finns ett intressant appendix där varje avsnitt i de båda böckerna försetts med en välutvecklad, resonerande bibliografi. Därtill finns en omfattande litteraturförteckning och ett ort- och namnregister. Christer Hell-

mark har formgivit de vackra böckerna, som är mycket frikostigt illustrerade med ett fint bildmaterial. Den som undrar varför inga kartor vägleder läsaren genom boken skall hänvända sig till den CD-skiva – *Stockholms tidskikare* – som tillhör verket. Där kan man med kartors hjälp ta del av hur livsmiljön i staden förändrats under århundradena.

Redan förra året kunde man för första gången ta del av en samlad historik över stadens 750-åriga historia i Lars Ericsons breda och myllrande Stockholmsskildring. Boken har ett betydligt enklare och anspråkslösare yttre, men dess innehåll flödar av detaljrika beskrivningar av livet på Stadsholmen, på malmarna och i förorterna. Inledningsvis får man veta att ett av de mest beständiga minnesmärkena i stadens historia är kung Valdemars ek på Djurgården, som fått sitt namn efter Birger Jarls äldste son. Eken har också varit smeknamn på Stockholm och ekenskis på dess invånare.

Framställningen är inte kronologisk utan behandlar i stället problemområden som stockholmarna, vattenstaden, arbetsstaden, vad invånarna ätit samt krigiska och politiska förvecklingar som påverkat makten i huvudstaden, hälsovård, tro och religion. Samtidigt är den mycket fokuserad på stads- och gatubildens samt bebyggelsens framväxt och förändring och läsaren kan stifta bekantskap med såväl ”gräddhyllor” som skuggsidor i staden. Fattigvården och brottsligheten behandlas i ett gemensamt avsnitt, vilket visar brottslighetens beroende av fattigdomen. Efter förebild från Paris inrättades en poliskammare i Stockholm redan 1776. Ericson använder sig på flera ställen av stämmingsfyllda mediala och skönlitterära skildringar och en sådan beskriver den märkliga transporten 1827 av kvinnliga fångar från Långholmen till det nya spinnhuset i den gamla Smedjegården på Norrmalm.

Boken är fylld av annorlunda berättelser samtidigt som den är en traditionell stadsmonografi. Särskilt intressant är ett av bokens sista kapitel, som behandlar det Stockholm som aldrig blev av. Gustav Vasa kunde exempelvis inte riva Storkyrkan. Stadsbornas protester hindrade honom. Inte heller blev Östermalm förvandlad till den gigantiska villastad som det fanns planer på under 1870-talet. Och Le Corbusiers förslag att riva all bebyggelse på Norr- och Södermalm, utom några enstaka historiskt värdefulla byggnader, för att ersätta den med ett vidsträckt system av höghus, det stannade på pappret. Under kalla krigets kärnvapenhot framfördes förslag på att bygga en ny, atomsäker centralstation

inne i Mariaberget samt lägga en stor del av järnvägsnätet i tunnlar under staden. Ungefär samtidigt ville Josef Frank bygga en 22 våningar hög byggnad i glas intill riksdagshuset. Bland de än mer udda förslagen märks under 1950-talet planerna på att förvandla centralfängelset Långholmen till ett tivoli samt att anlägga ett flytande museum på Riddarfjärden.

I dagens Stockholm finns åtskilliga spår från dess 750-åriga historia och med den kunskap vi bibringas i de nya Stockholmskildringarna blir vandringar på stadens gator rikare.

Birgitta Svensson, Lund/Stockholm

Johan Curman: *Boktryckarns själv. J.P. Lundström i Jönköping 1783–1868*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2000. 184 s., ill. ISBN 91-7203-935-3.

Johan Curman har gett ut en bok om sin förfader boktryckaren Johan Lundström, verksam i Jönköping under första hälften av 1800-talet. Syftet med boken är att teckna ett porträtt av personen Johan Lundström; författaren vill ge en bild av ”motsatser i personligheten” och ”inte bara yrkesroll och familjeförhållanden” (s. 7). Det är inte första gången Curman skriver om Lundström och hans släkt, tidigare har både böcker och artiklar publicerats, vilket framgår av den fylliga källförteckningen. Curmans främsta ingång och styrka är det personhistoriska samtidigt som boken ger en bild av en boktryckares villkor precis före industrialiseringen och en bild av strategiskt tänkande i den tidens företagsvärld.

Den som följt Nils-Arvid Bringéus trägna utgivning av böcker om kistebrev, känner säkert igen direktör Lundström som kistebrevstryckaren från Jönköping (Nils-Arvid Bringéus 1999: *Kistebrev tryckta i Jönköping*). Även om Bringéus manus publicerats före Curmans, har han haft tillgång till texten i stencilerad upplaga och hänvisar till detta i sitt stycke om Lundström.

Vem var då denne Johan Lundström och hur nalkas Curman honom? Boken utgör en beskrivning av de yttre ramarna för hans liv, född 1783 som äldste sonen till en orgelbyggaregesäll och hans maka. Avbrutna studier efter faderns död, men dessa ledde till en plats som lärling hos en boktryckare i Linköping. Därefter blev han faktor hos boktryckaren Magnus Lindh i Örebro för att 1806 förvärva ett eget tryckeri i Jönköping, Sara Christina Falcks tryckeri. Expanderande

verksamhet med tryck av böcker, kistebrev och skillingtryck, grundande av Jönköpings Tidning, innehavare av pappersbruk och jordbruk samt en hel mängd uppdrag som tillkom den tidens framstående män.

Mellan raderna får man en liten uppfattning om vem han var, vilket knyts ihop i det avslutande kapitlet med samma titel som boken. Det är alltid problematiskt att karaktärisera personer som levde för länge sedan, även om det finns källmaterial att tillgå. Curman använder sig bl.a. av brev och memoarer skrivna av närstående. Att tolka dessa innebär en hel del källkritiska överväganden och Curman intar en försiktig hållning när han sammanfattar Lundströms egenskaper som stränghet, allvarsamhet, godhet, arbetsamhet, noggrannhet och en vilja att göra rätt. De porträtt som finns av Lundström skulle också kunna värderats i detta sammanhang. Ett miniatyrporträtt av Deshington i akvarell på svartkrita visar Johan Lundström som han såg ut 1840, vid 57 års ålder (s. 42). Motsvarande porträtt målades av hans fru Jeanna Lundström (s. 145). Curman talar i bildtexten om ”allvaret och kraften hos hans kynne”. Själv tycker jag det ligger lite skratt på lur i ögat, han blickar med ett slags överseende mot betraktaren. Förutom detta visar porträttet en framgångsrik och modernt klädd man i tiden.

En personhistorisk vinkling kan lätt förlora sig i detaljer och redovisning av belägg för var huvudpersonen befann sig och när. Curman lyckas oftast undvika denna fälla, men det finns exempel i boken på denna typ av detaljredovisning som kan göra att läsningen inte fortsätter i samma lediga takt som i övrigt. Det är förvisso en dygd att vara grundlig och att reda ut saker och ting, men man kan riskera att förlora i tempo. Ändå är det bestående intrycket en vilja att sätta Lundström och hans verksamhet i en tidsmässig inramning, såväl i det lilla (sociala strukturer i det lilla samhället) som i det stora (politiska händelser, regler och förordningar). Väl värt att notera i detta sammanhang är de regler som angav ramarna för tryckeriverksamheten i Sverige. Boktryckeri-societetens roll att yttra sig över ansökningar om att öppna nya tryckerier, registrering av lärlingar m.m. visar på den styrning verksamheten var underkastad vid denna tid. Curman visar pedagogiskt och utförligt på strukturen inom boktryckarskrået samt den utbildningsgång som var gängse, då unga män fick börja som sättere, tryckare och stiljutare innan man var fullärd.

Bokens största förtjänst ligger i att den sätter fokus på ett tidsskede som utgör en övergångsperiod präglad av stora förändringar i samhället. Det belyses bl.a. i not elva där den totala omvandlingen av tryckeribranschen